

ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ И РЕЗУЛТАТИ ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ В БЪЛГАРИЯ

Стефка И. Георгиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Фразеологическите изследвания в България в области руского езика били свързани с руската теория на фразеологията и лексикографията и в основно велись на фоне болгарского езика в следующих направлениях: 1. Изучение теоретических вопросов фразеологии. Сравнительные исследования. 2. Теория и практика двуязычной фразеологии. 3. Перевод фразеологии. 4. Методика преподавания фразеологии.

В изследванията последних лет фразеологический состав языков рассматривается в контексте культуры.

Studies of Russian phraseology in Bulgaria are closely connected with Russian theory of phraseology and lexicography and in general have been conducted in comparison with Bulgarian language in the following fields: 1. Study of theoretical problems in phraseology. Comparative research. 2. Theory and praxis of bilingual phraseology. 3. Translation of idioms. 4. Methodology of phraseology teaching.

In recent years phraseology is being studied in the context of culture.

Много и различни са факторите, станали причина за активните и многоаспектни изследвания на руския език в България. Особено продуктивни са те през XX век, което е продиктувано от статута на руския език в България през този период. Фразеологията е лингвистична дисциплина, която увеличава изследователите със своята езикова специфика. Фразеологизми има във всички езици. Това са колоритни образувания, които са акумулирали много информация за езика и живота на съответните народи, много често фразеологизмите са били „препъникамъкът“ при превода.

Фразеологичните изследвания на българските лингвисти са посветени основно на следните направления: 1. Изследвания на теоретичните въпроси на фразеологията. Сравнителни изследвания; 2. Теория и практика на двуезичната лексикография; 3. Превод на фразеология; 4. Методика на преподаването на фразеологията.

ИЗУЧАВАНЕ НА ТЕОРЕТИЧНИТЕ ВЪПРОСИ НА РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН С БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Руската фразеология се разглежда в изследванията на българските лингвисти от позицията на носителите на българския език. В съпоставителен план тя е разработена в трудовете на М. Леонидова, А. Кошелев, С. Влахов, Б. Саидова, С. Георгиева, в някои статии на Цв. Македонска, Ст. Димитрова, Ц. Вранска, И. Васева, П. Филкова, В. Вапорджиев, Н. Смолякова, Ю. Лихтенберг, В. Занглигер, Д. Шкодрова, С. Василева, П. Легурска и др. Дисертациите на С. Войнова (Георгиева), Б. Саидова, С. Саидова,

Г. Петрова, Е. Стоянова, Н. Чернева са посветени на проблемите на съпоставителното изследване на руско-българската фразеология.

Справедливо е твърдението на К. Ничева, че развитието на фразеологичните търсения в България са били тясно свързани с руската теория на фразеологията и лексикографията (Ничева 1987: 5). Във всички изследвания се наблюдава доста голяма прилика във фразеологичните системи на двата езика, което авторите обясняват преди всичко с общото генетично начало на езиците, с историята на тяхното развитие, с активните езикови контакти, в които те са се намирали. В диахронен план голямо значение за българския език е оказало влиянието на гръцкия и руския език. „Контактите с гръцки език в културологичен план са способствали за утвърждаване на християнството на българска почва, усвояването на религиозна терминология и образност, за митологизиране на голяма част от българската фразеология. Контактите с руски език са били винаги най-продуктивни от всички контакти със славянски езици, в това число и със съседните славянски народи“ (Димитрова 1997: 6). Известно е първото и второто българско влияние върху руския език (съответно през XI и XIV в.), а така също и първото, второто и третото руско влияние върху българския език (съответно през епохата на Възраждането, след освобождението от турско робство и след Втората световна война).

И в двата езика много фразеологизми са навлезли при активните контакти със съседни народи. Това са както заимствани фразеологични единици (ФЕ) от други езици, така и самостоятелно възникнали образни изрази в отделните езици. Така например в българския език се срещат ФЕ с еквивалентна образна основа както в сръбския (Вранска), в румънския (Калдиева-Захаријева), в турския (Македонска, Кювлиева, Самарджиева), а в руския – еквивалентни ФЕ с украински (Ивченко), с беларуски (Аксамитов, Коваль, Иванов), с естонски и латвийски (Павловская), с литовски (Григас), татарски (Байрамова), молдовски (Христова) и с други съседни езици/народи.

Лингвистичният анализ убедително доказва, че част от ФЕ в руски и български език не са свързани с генетичния си първоизточник, а са заети от друг език. Такива ФЕ имат аналогични съответствия в съвременните европейски езици. Например ФЕ с опорна дума* *аршин: мерить на один аршин – меря с един аршин, мерить на свой аршин – меря със свой аршин, как аршин проглотил – като че ли е глътнал аршин* и др. В много изследвания тези „руски ФЕ се разглеждат като националноспецифични изрази, докато българските и сръбските им съответствия показват, че тюркското (идващо от персийски) название на мярката за дължина *аршин* е също толкова характерно и за южнославянските езици. При съпоставка с повече езици се оказва, че това е всъщност интернационален фразеологичен модел. Той е представен както в руски, така и в български език във вид на лексикални варианти от типа *мерить на свою мерку, на свой салтык, на свой копыл, на свою колодку, на свой образец – меря със своя мярка, на свой кантар*, а така също и в други славянски и неславянски езици: сръбски *те-*

* Илюстративните примери се представят в съответствие руски език – български език.

riti svojim merilom, чешки *měřit podle svého lokte*, немски *alles nach seiner Elle messen*, френски *mesurer les autres à son aune* и др. (Леонидова, Мокиенко 1986: 4–5).

При съпоставителното изследване на речниковия състав на руския и българския език е установено, че най-многобройни съвпадения са фиксирани в групите, включващи названия на културни и диви растения, дървета, на домашни животни и диви зверове. Следват ги групите, включващи названия на части от човешкото тяло, годишни времена, месеци, дни на седмицата, роднински термини. В по-голямата си част това са думи с праславянска основа. Те са тъждествени по форма и значение в двата езика. Най-малко съвпадения се наблюдават в групите, назоваващи оръдия на земеделския и занаятчийския труд, названия на части от облеклото, предмети от бита на дадения народ. Общото в конкретните думи оказва влияние и върху общото във фразеологичните фондове на езиците, тъй като такива думи най-често са опорни, ключови компоненти в състава на ФЕ.

Една част от руските ФЕ са заимствани в български език през епохата на Възраждането и в следващите периоди, когато контактите между двете страни са били особено активни в най-различни сфери на живота. Например такива ФЕ като *обращать внимание* – *обръщам внимание*, *принимать участие* – *вземам участие*, *иметь значение* – *имам значение*, *в этом отношении* – *в това отношение* и др., които съвпадат както по форма, така и по значение, са русизми в българския език (Дилевски 1979: 188, Русек 2002: 108). Те са особено характерни за деловия език.

При съпоставка на ФЕ от родствени езици са възможни различни подходи (Георгиева 2002: 382–383):

– съпоставка на групи, в структурата на които се отделя една или друга опорна дума напр., ФЕ с компонент собствено име, цветоозначение, растение, животно, соматизъм и др.;

– съпоставка на групи, в смисловата структура на които се отделя една или друга идея (съпоставка от съдържанието към значението). Например добро – зло, ум – глупост, богат – беден, мир – война, младост – старост и др.;

– съпоставка на граматични групи ФЕ по структурно-типологични модели и др. (Леонидова 1986).

В съпоставителните изследвания на руско-българската фразеология най-често се предпочита първият начин на анализ на фразеологичните съответствия, в структурата на които се отделя определена опорна дума. Това е съпоставка от знака към съдържанието. В. Л. Архангелски смята, че при такава съпоставка членовете на различните гнезда от фразеологизми реализират различни видове лексикални значения на опорната дума. Оттук следва изводът, че като се пристъпи към съпоставителен анализ на фразеологизми по опорни думи, е нужно да се съпостави смисловият обем на тази дума със смисловия обем на нейния еквивалент в другия език и да се потърсят еквиваленти също и във фразеологичните гнезда на думите, които предават някои значения или оттенъци, не включени в смисловия обем на

прекия еквивалент на опорната дума.

При съпоставка на ФЕ на руски и български език по опорни думи се определя също така и конотативният потенциал на съответните езици. Някои компоненти на ФЕ са доста диференцирани (например компонент собствено име, названия на оръдия на труда, предмети на бита и др.). Ето защо подборът на еквиваленти към съответните ФЕ е такъв, че на ономастическата опорна дума в руската ФЕ обикновено съответства съществително нарицателно в българския език: *услать (кого), куда Макар телят не гонял – в/на джандема (да изпратя някого), к черту на кулички (на рога) – през девет села (морета, реки, планини), та в десето (десета, десети)* и др. (Леонидова, Мокиенко 1986: 6).

Друг тип опорни думи дава голям брой доста точни структурно-семантични съответствия, което е следствие от езиковото родство или от типологичната универсалност. Такава е например групата на цветоозначенията, преносната символика на които в двата езика е почти идентична. Наблюденията показват, че в руски и в български език са честотни еквивалентните съвпадения на „белия“ и „черния“ цвят, което слага своя отпечатък върху близостта на съответните ФЕ. Само тези цветоозначения, които в процеса на историческата еволюция са претърпели доста големи изменения в семантиката (това е особено характерно за *красный – червен*), значително се различават по фразеобразователен потенциал (Войнова 1978).

Особено голямо съвпадение се наблюдава във фразеологичните подсистеми на руски и български език по опорни думи тогава, когато универсалната конотативност тясно се преплита със структурната универсалност. Към такива случаи се отнасят ФЕ с компонент „соматизъм“, напр., с компонент „голова“: *буйная голова – буйна глава, горячая голова – луда глава, дубовая голова – дъбова глава, отчаянная голова – отчаяна глава, пустая голова – празна глава, умная голова – умна глава* и др. под. Според наблюденията на С. Саидова ФЕ с компонент *глава* в двата езика най-често съвпадат на семантично, лексикално и структурно ниво. Отсъствието на различия авторката обяснява с универсалната функция на фразеологизмите (Саидова 1992: 10).

Съпоставката на ФЕ с компонент „архаизъм“ в руски и български език, макар и да разкрива националната специфика в образната основа на устойчивите словосъчетания, националният образ на ФЕ, доказва, че в по-голямата си част тези фразеологизми съвпадат, което Г. Петрова обяснява както с общата генетична основа на езиците, така и с дългогодишните непрекъснати и активни икономически и културни контакти между двете страни (Петрова 2000: 9).

Изследването на остарелите руски ФЕ на фона на българския език (на компонентно и семантично ниво) е позволило на Е. Стоянова да отдели националнокултурната значимост на конкретните фразеологични системи, а така също да определи голям процент (63%) семантични съвпадения на фразеологизмите от разглежданата група (Стоянова 2002: 15).

Характерният за лингвистиката на ХХ век засилен антропологичен по-

глед към езика дава отражение и на фразеологичните търсения. Много от последните изследвания са посветени на връзката на фразеологията с културата на страната. В такъв аспект е разработена дисертацията на Н. Чернева, в която е разгледана семантиката и символиката на числата в руската и българската идиоматика, доказана е голямата близост на фразеологичните фондове, диференцирани са ФЕ, които фиксират националната специфика на езиковите образувания (Чернева 2003).

Въпросите на културата от гледна точка на фразеологията са обект на изследване в работите на българските русисти С. Георгиева, С. Василева, Н. Чернева, П. Савова, Д. Шкодрова, С. Гочева, В. Манчев и др. (Библиографски указател 2007: 24–64).

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА ДВУЕЗИЧНАТА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Изучаването на теоретичните проблеми на фразеографията и съставянето на двуезични фразеологични речници заема достойно място в изследванията на българските фразеолози. В дисертацията на Б. Саидова е отбелязано нарастването на фразеологичния фонд в руския език през XX век и необходимостта от фиксирането му в различните видове речници (Саидова 1979: 2–3).

Първият фразеологичен речник е резултат от дългогодишната съвместна работа на авторите М. Леонидова и А. Кошелев с редакторите на българското и съветското издателство. Това е *Българско-руският фразеологичен речник* (съставители А. К. Кошелев и М. А. Леонидова, Москва – София, „Наука и изкуство“ – „Русский язык“, 1974). Речникът е разработен на сериозна научна основа и до днес успешно се използва при сложни за превод идиомати и съчетания.

През 1979 г. е издаден речник на руски фразеологизми в картинки (съставители М. И. Дубровин, С. Влахов, Москва, 1979). В него са дадени фразеологичните съответствия заедно с образната им основа, например: *быть не в своей тарелке*, букв. „не съм в чинията си“ и българското съответствие (*чувствам се*) *като в небрано лозе*, а така също и обяснението, тълкуването на ФЕ „не съм в обичайното си състояние; чувствам се стеснен, не както обикновено; не съм в настроение“ (31). Речникът има практическа насоченост и е предназначен основно за изучаването на руската фразеология от чужденци.

Издаденият през 1980 г. *Руско-български фразеологичен речник* под редакцията на С. Влахов (Москва – София, 1980) е съставен на широка фразеологична основа. В него са включени не само идиомати, но и фразеологични съчетания, крилати изрази, поговорки, устойчиви „съставни предлози, съюзи, частици, наречия и местоимения, които често се срещат в руски език и се разглеждат като граматична фразеология“ (9). Речникът е снабден с азбучен показалец, с подходящи илюстративни примери, което го прави ценен помощник на преводачите, изследователите на езика и изучаващата руски език българоговоряща аудитория. С. Влахов е съставител и на *Руски пословици (с български преводи и съответки)*. Речникът е пред-

назначен за широката българоговоряща аудитория.

Ценен помощник е и *Руско-българският тематичен речник на фразеологизмите*, излязъл под редакцията на С. Влахов. Той е предназначен преди всичко за изучаващите руски език като специалност. Снабден е както с азбучни показалци, така и с илюстративни примери.

Фразеологичният речник на Л. Любенов *Руско-български речник. III идиома в руския език* си поставя за задача да включи най-често употребяваните, в това число и нови руски ФЕ. Той има чисто практическа насоченост, „няма амбиции да бъде <...> академично звучащ труд“ (*Руско-български речник*, 2004: 5), но е ценен помощник при превод на съвременни текстове.

Вниманието на българските лингвисти е насочено и към изучаването на възможностите за редактиране на речниците с помощта на съвременните технически средства (Паскалева 1986 и др.). Създаването на компютърна база от данни и съответни програми за редактиране на едноезични и двуезични (многоезични) фразеологични речници биха облекчили много труда на лексикографите и биха открили нови възможности пред фразеографията.

ПРЕВОД НА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Българските фразеолози работят особено плодотворно в областта на теоретичните и практическите проблеми на превода на фразеология. Тук имаме предвид работите на И. Васева, С. Влахов, М. Леонидова, С. Георгиева, В. Манчев (Библиографски указател 2007) и др. Изследователите обръщат внимание на трудностите, произтичащи от сходствата между руския и българския език, влиянието на отрицателната интерференция, механичното пренасяне на елементите на родния език в чуждия, превода на ФЕ като свободно словосъчетание, на грешките, свързани с междуезиковите омоними, на фразеологизмите с различен семантичен обем в двата езика, на случаите, когато ситуацията на употреба на даден фразеологизъм се игнорира и др. под. (Васева 1980: 134–149).

МЕТОДИКА НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ УЧИЛИЩА

Със задълбочаването на фразеологичните изследвания възниква и интересът към проблемите, свързани с методиката на преподаване на фразеологията както на родния, така и на чуждия – в дадения случай руския език. В работите, посветени на проблемите на преподаването на руската фразеология в средното и висшето училище, се разглеждат различните видове учебници от гледна точка на тяхното фразеологично съдържание, анализират се методите за въвеждане на ФЕ в учебния материал, прецизират се основните начини за работа по усвояването на ФЕ на различни етапи от обучението по руски език като чужд (Библиографски указател 2007: 217–257). Ролята на фразеологията в чуждоезиковото обучение, използването ѝ за въвеждане и на допълнителен културологичен материал е обект на анализ в методичните разработки на изследователите (Мишевска 1984,

Георгиева 2003).

В дисертацията на В. Ф. Занглигер е разгледан проблемът за усвояване на пословиците в чуждоезиковото обучение в културологичен аспект като ценен езиков материал за разширяване на знанията на обучаваните за страната и менталитета на народа, създаде тези ярки по форма езикови образи (Занглигер 2005).

ЛИТЕРАТУРА

Библиографски указател 2007: *Языковедческая русистика в Болгарии*. Библиографически указател 1983–2007. Шумен, 2007.

Васева 1980: И. Васева. *Теория и практика перевода*. Учебник для студентов II–III курса русской филологии. София, 1980.

Войнова 1978: Ст. Войнова. *Сравнительный анализ фразеологических единиц с компонентами-цветообозначениями (на материале русского и болгарского языков)*. Автореф. дисс. канд. филол. наук. Ленинград, 1978.

Георгиева 2002: С. Георгиева. Проблемы сопоставления русской фразеологии с болгарской // *Русский язык. Проблемы истории, теории и методики преподавания*. Шумен, 2002, 381–388.

Георгиева 2003: С. Георгиева. За ролята на фразеологизмите при изучаването на чужд език // *40 години ИЧС*. София, 2003.

Дилевски, 1979: Н. Дилевски. Основни особености на речниковия състав на съвременния български книжовен език (съпоставително с руския език) // *Помагало по българска лексикология*. София, „Наука и изкуство“, 1979, 176–190.

Димитрова 1997: С. П. Димитрова. Фразеологизми с опорным словом „Бог“ в русском и болгарском языках // *Съпоставително езикознание*, 1997, XXII, кн. 1, 5–10.

Занглигер 2005: В. Ф. Занглигер. *Руските пословици и техният подбор за активно усвояване от българските студенти русисти*. Автореф. дис. канд. филол. науки. София, 2005.

Леонидова 1986: М. Леонидова. *Проблемы структурно-семантической типологии болгарских и русских фразеологизмов*. София, 1986.

Леонидова, Мокиенко 1986: М. Леонидова, В. М. Мокиенко. Русская фразеология в сопоставлении с болгарской // *Болгарская русистика*, 1986, № 6, с. 3–11.

Мишевска 1984: Г. Мишевска. Афористика и фразеология в обучении студентов-русистов (страноведческий аспект) // *Актуальные проблемы преподавания русского языка и литературы в старших классах и вузах НРБ*. Хасково, 1984.

Ничева 1987: К. Ничева. *Българска фразеология*. София, „Наука и изкуство“, 1987.

Паскалева 1986: Е. Паскалева. Автоматизация на лексикографската дейност // *Лексикографски проблеми на превода*. София, 1986, 42–45.

Петрова 2000: Г. И. Петрова. *Структурно-семантическа организация и функциониране на фразеологизми с архаичен компонент в съвременен руски език (с позиции носителя на българския език)*. Автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 2000.

Русек 2002: З. Русек. *Влияние русского языка на болгарский*. III Славистические чтения памяти профессора П. А. Дмитриева и проф. Г. И. Сафонова. С.-Пе-

тербург. Филологическият факултет СПбГУ, 2002, 177, 8–109.

Саидова 1979: Б. Саидова. *Лексикографическа разработка фразеологии в двуязычных българско-руските думари.* Автореф. дисс. канд. филол. наук. Тбилиси, 1979.

Саидова 1992: С. Саидова. *Соматическите фразеологизми в руското и българското думари.* Автореф. дисс. канд. филол. наук. Баку, 1992.

Стоянова 2002: Е. В. Стоянова. *Устарели фразеологически единици в руското думари и нх български еквиваленти.* Автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 2002.

Чернева 2003: Н. П. Чернева. *Семантика и символика на числата в националната картина на света (на материале руското и българско идиоматика).* Автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 2003.

РЕЧНИЦИ

Българско-руски фразеологичен речник 1974: *Българско-руски фразеологичен речник.* Съставители А. К. Кошелев и М. А. Леонидова. Москва – София, 1974.

Влахов 1982: С. Влахов. *Руски пословици с български преводи и съответки. (1700 пословици).* София, „Наука и изкуство“, 1982.

Руски фразеологизми 1979: *Руски фразеологизми в картинки.* Съставители М. И. Дубровин, С. Влахов. Москва, 1979.

Руско-български речник 2004: *Руско-български речник. III идиомати в руското думари.* Съставител Л. Любенов. Варна, 2004.

Руско-български тематичен речник 1994: *Руско-български тематичен речник на фразеологизмите.* Под ред. на С. Влахов. В. Търново, 1994.

Руско-български фразеологичен речник 1980: *Руско-български фразеологичен речник.* Съставители К. Андрейчина, С. Влахов, Ст. Димитрова, Кл. Запрянова. Под ред. на С. Влахов. Москва – София, 1980.